

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه علمی فضای جغرافیایی

سال نوزدهم، شماره ۶۸
زمستان ۱۳۹۸، صفحات ۱۳۲-۱۱۱

محمد اسکندری^۱
*احمد تقدیسی^۲
یوسف قنبری^۳

ارزیابی جامعه روستایی از شاخص‌های کارآفرینی و ارائه مدل تجربی تعیین‌کننده‌های آن با رویکرد معادلات ساختاری (مطالعه موردی: شهرستان بویراحمد)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۰۲

چکیده

در راستای رفع مشکلات اقتصادی و اجتماعی روستاییان، برنامه‌ریزی توسعه کارآفرینی در میان آن‌ها یکی از مهم‌ترین راهبردهایی است که اندیشمندان و محققان توسعه روستایی بر روی آن اتفاق نظر دارند. روستاییان ساکن در شهرستان بویراحمد از جمله ساکنان روستایی کشور هستند که در حال حاضر به لحاظ شاخص‌های توسعه به‌ویژه در زمینه شاخص‌های اقتصادی در وضعیت نامناسبی قرار دارند. با توجه به توانمندی‌های بخش کارآفرینی در توسعه جوامع محلی که از آن به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی یاد می‌شود، محققان در پژوهش توصیفی - تحلیلی حاضر برآنند ضمن ارزیابی برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی، عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی را شناسایی نموده و در یک قالب یک مدل تجربی، زمینه و بستر علمی لازم را جهت توسعه کارآفرینی در محدوده مطالعاتی فراهم نمایند. جامعه آماری پژوهش را ۲۶۴۸۳ نفر از سرپرستان خانوار روستایی شهرستان بویراحمد تشکیل می‌دهد و با توجه به محدودیت‌های زمانی و مالی و عدم امکان سرشماری، ۲۲۰ نفر از روستاییان به‌عنوان نمونه آماری در نظر گرفته شد. نتایج پژوهش نشان داد میانگین نمره نهایی برخورداری روستاییان

۱- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان.

E-mail: A.taghdisi@gmail.com

*۲- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان. (نویسنده مسئول).

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری آقای محمد اسکندری با عنوان ارزیابی شاخص‌های کارآفرینی در بخش‌های عمده فعالیت اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان بویراحمد) با راهنمایی دکتر احمد تقدیسی و دکتر یوسف قنبری می‌باشد.

از شاخص‌های کارآفرینی ۲/۸ بوده و پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی شده است. دلیل اصلی این مهم را می‌توان به وضعیت نامناسب شاخص‌هایی مانند نوآوری، دانش در زمینه فنون کار، خلاقیت و ریسک‌پذیری در محدوده مطالعاتی نسبت داد. نتایج مدل نهایی برآزش شده معادلات ساختاری در خصوص عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد نشان داد شش عامل شناسایی شده (عوامل اقتصادی، آموزشی، زیرساختی-حمایتی، منابع محیطی و ارتباطی)، با اثر کل ۰/۶۶۷ در سطح اطمینان ۹۹ درصد، اثر معناداری را بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد داشته‌اند.

کلید واژه‌ها: کارآفرینی، شاخص‌های کارآفرینی، توسعه روستایی، بویراحمد.

مقدمه

باور و اعتقاد به این‌که اشتغال در مبارزه با فقر و محرومیت اجتماعی امری ضروری و موثر می‌باشد را در برخی اسناد و مدارک بین‌المللی و همچنین تحقیقات کارشناسانی که درباره اشتغال انجام داده‌اند، می‌توان مشاهده کرد. کمیسیون اروپا تأکید می‌کند که اشتغال بهترین ضمانت‌کننده رفع فقر و محرومیت در جوامع است (Herman & Georgescu, 2012: 406). از یک طرف اشتغال و داشتن شغل مناسب، سودمندی، شخصیت‌سازی، اجتماعی شدن، استقلال شخصی، مسئولیت‌پذیری، تعهد، جهت‌دهی به مسیر آینده زندگی و ... را برای فرد به دنبال دارد (Iosua et al, 2014: 1). از طرف دیگر اثرات مخرب بیکاری بر روند توسعه جوامع به‌ویژه در ابعاد اجتماعی توسعه از جمله فقر، بزهکاری، مهاجرت و ... به اثبات رسیده است و اکثر محققان معتقدند کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران، با مشاغل کاذب و بیکاری گسترده‌ای مواجه هستند (Kucera et al., 2012: 1125). بنابراین می‌توان چنین عنوان کرد که دسترسی و دستیابی افراد به شغل مناسب، برای جوامع شهری و روستایی از الزامات دستیابی به توسعه می‌باشد (Gemini, 2015: 132). بر اساس متون علمی نگارش یافته توسط محققان و اندیشمندان توسعه روستایی یکی از مهم‌ترین راهبردهای رفع فقر، توسعه اشتغال و در مجموع توسعه اقتصادی نواحی روستایی، توسعه کارآفرینی در میان ساکنان سکونتگاه‌های روستایی است (Stel et al., 2004: 28, Thurik & Wennekers, 2004: 44).

آموزش و ترویج کارآفرینی راهبردی برای توانمندسازی افراد جامعه به‌ویژه جوانان در مقابل معضلاتی مانند بیکاری، مهاجرت، مصرف مواد مخدر، ایدز، بزهکاری و ... است (Kasim et al., 2013: 323). همچنین کارآفرینی می‌تواند با تنوع بخشیدن به تولید محصولات و تولیدات و همچنین افزایش سطح اشتغال و کسب و کار در سطح جامعه، نابرابری و شکاف اقتصادی و اجتماعی در سطح جوامع را کاهش دهد و به‌عنوان یک عامل تسهیل‌گر در رسیدن به توسعه پایدار ایفای نقش نماید (Oyku iyigun, 2015: 1230). به‌طور کلی تأثیرات کارآفرینی بر توسعه از طریق ایجاد شرکت‌های و موسسات جدید، افزایش سطح تولید، توسعه بازارهای جدید، ارائه محصولات جدید، افزایش اشتغال و ... مشهود است (Stevanovic, 2016: 255)؛ و توسعه کارآفرینی از طریق افزایش رقابت‌پذیری و تحریک

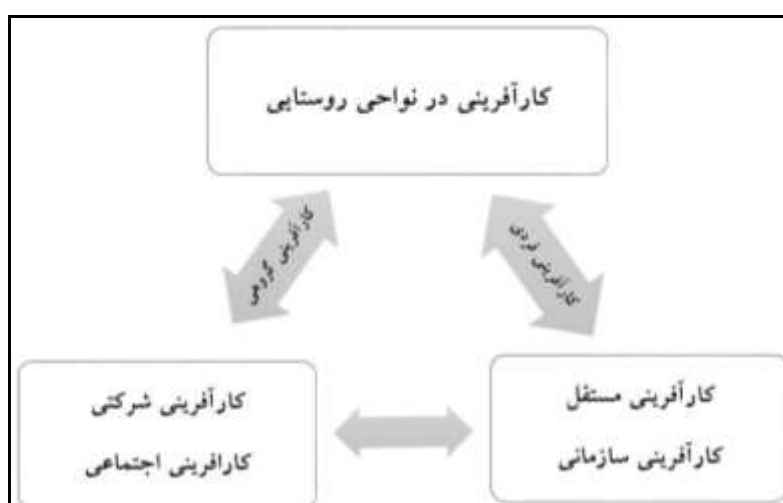
نوآوری‌ها منجر به اشتغال‌زایی، افزایش تولیدات و ارزش افزوده محصولات روستاییان و در نهایت توسعه روستایی می‌شود (Elena et al., 2015: 472, Harpa, 2017: 966). تجربه بسیاری از کشورهای فقیر پرجمعیت که طیف وسیعی از جمعیت آن‌ها را روستاییان تشکیل می‌دهند، بیانگر این نکته است که توجه به مقوله کارآفرینی می‌تواند از مهاجرت روستاییان به شهرها کاسته و زمینه‌های اشتغال، رفاه و پیشرفت آنان را در همان روستای محل سکونتشان فراهم نماید (Zare Ahmad Abadi and Arabshahi, 2012: 50). از طرف دیگر، کارآفرینی در مناطق محروم روستایی به علت دسترسی اندک به منابع و امکانات و همچنین توسعه نیافتن روابط اجتماعی، نسبت به کارآفرینی در مناطق و نواحی پیشرفته، مشکل‌تر بوده و بنابراین نرخ اثرگذاری کارآفرینی در این‌گونه نواحی بیش‌تر است (Arabian, 2011: 89). سکونتگاه‌های روستایی واقع در شهرستان بویراحمد از جمله بخش‌های روستایی کشور است که به لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه از جمله شاخص‌های اقتصادی، آموزشی، بهداشتی، زیرساختی و ... به‌ویژه در زمینه اشتغال، در وضعیت نامناسبی قرار دارد و می‌توان روستاییان ساکن در این منطقه را از جمله محروم‌ترین بخش‌های روستایی کشور قلمداد نمود. قرار گرفتن استان کهگیلویه و بویراحمد در رتبه‌های اول تا سوم کشور به لحاظ بیش‌ترین میزان بیکاری در بین استان‌های کشور، مهر تأییدی بر ادعای فوق است (Statistical, 2007, Center of Iran, 2017). با توجه به اهمیت توسعه و ترویج کارآفرینی در بهبود وضعیت شاخص‌های رفاهی روستاییان به‌ویژه نواحی روستایی محروم و اهمیت نواحی روستایی در تولید مواد اولیه و خام مورد نیاز کشور و همچنین اهمیت نگهداری جمعیت در نقاط روستایی، انجام پژوهش‌های مرتبط با کارآفرینی در مناطق روستایی محروم کشور از جمله شهرستان بویراحمد، می‌تواند به‌عنوان راهبردی موثر در جهت توسعه روستایی مورد استفاده واقع گردد. در راستای توسعه کارآفرینی در محدوده مذکور، محققان در پژوهش حاضر به دنبال تبیین سوال‌های زیر هستند:

- میزان برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی به چه صورتی است؟
- مهم‌ترین عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد کدامند؟
- آیا عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد در قالب یک مدل تجربی قابل ترسیم خواهد بود؟

مبانی نظری

مفهوم کارآفرینی در نظام‌های اقتصادی را، برای اولین بار ریچارد کانتلون به‌کار برد. او برای اولین بار کارآفرینی را چنین تعریف کرد: «کسی که ابزار مورد نیاز برای تولید را با ارزشی معین خریداری و آن‌ها را با هم ترکیب و کالای جدید تولید کند» (Rotheroe & Richards, 2007). اولین اقتصاددانی که مدیریت را به کارآفرینان نسبت داد ژان باتیست سی بود که کارآفرینی را مهارت‌های مدیریت سرمایه و ثروت تعریف کرد است. شومپتر در مدل اقتصادی خود، کارآفرینان را اولین موتور توسعه اقتصادی می‌داند و به آنان، به عنوان افرادی خلاق و رهبر نگاه

می‌کند که ویژگی‌های زیر را دارند: ارائه‌کننده کالای جدید؛ معرفی‌کننده بازار جدید؛ استفاده از منابع جدید برای ایجاد کالای جدید و ایجاد سازمان‌های جدید برای صنعت (Mohapatra et al., 2007). آدام اسمیت، نقش کارآفرینی را در صحنه فعالیت فراگیر اقتصادی بسیار جزئی می‌دانست و معتقد بود که کارآفرین فراهم‌کننده سرمایه است و هرگز نقش پیشرو و هدایت‌گرانه ندارد (Mccline, 2004). به‌طور کلی کارآفرینی فرآیند ایجاد، ارزیابی و بهره‌برداری از فرصت به منظور تولید کالاها و خدمات‌های آتی، همراه با صرف وقت، تلاش بسیار و پذیرش خطرهای مالی، روحی، اجتماعی برای به‌دست آوردن منابع مالی، رضایت شخصی و استقلال است (Askun & Yildirim, 2011: 665). از نظر احمدپورداریانی کارآفرین فردی است دارای ایده و فکر جدید که از طریق ایجاد کسب و کار با بسیج منابع که توأم با مخاطره‌پذیری مالی، اجتماعی و حیثیتی است، محصول یا خدمت جدید به بازار ارائه می‌دهد (Ahmadpour and Mystics, 2009: 88). در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان انواع کارآفرینی و از جمله کارآفرین در نواحی روستایی را به دو گروه اصلی کارآفرینی فردی (مستقل و سازمانی) و کارآفرینی گروهی (شرکتی و اجتماعی) تقسیم نمود (شکل ۱).

شکل ۱: انواع کارآفرینی در نواحی روستایی (سعیدی کیا، ۱۳۸۵: ۳۸؛ رکن‌الدین افتخاری و سجاسی قیداری، ۱۳۸۹: ۶۵؛ صیدایی و صادقی، ۱۳۹۳: ۴۵؛ جمینی، ۱۳۹۴: ۵۸)

Figure 1: Types of entrepreneurship in rural areas

الف- کارآفرینی فردی

۱- کارآفرینی مستقل^۴: فرآیندی است که از ایده اولیه تا ارائه‌ی محصول خود به جامعه کلیه‌ی فعالیت‌های کارآفرینانه را با ایجاد یک بنگاه اقتصادی جدید به‌طور مستقل طی می‌نماید. در واقع فردی که مسئولیت اولیه‌ی جمع‌آوری منابع لازم برای شروع و یا رشد کسب و کاری را بسیج می‌نماید و تمرکز او بر نوآوری و توسعه فرآیند، محصول یا خدمات جدید می‌باشد.

۲- کارآفرینی سازمانی^۵: فرآیندی است که کارآفرین تحت حمایت یک سازمان فعالیت‌های کارآفرینی خود را به ثمر می‌رساند. ضرورتی ندارد که کارآفرینی، کار فیزیکی خاص باشد؛ بلکه هر محیط اجتماعی روش خاص خود را برای کارآفرینی دارد. بنابراین هر سازمانی می‌تواند محیطی را فراهم کند که در آن تمام افراد بتوانند در انجام امور کارآفرینی مشارکت کنند (Saeedi Kia, 2006: 38).

ب- کارآفرینی گروهی

۱- کارآفرینی شرکتی^۶: فرآیندی است که یک شرکت طی می‌کند تا همهی افراد آن را به کارآفرینی تشویق شده و تمام فعالیت‌های کارآفرینانه فردی و گروهی به‌طور مستمر سریع و راحت در شرکت انجام پذیرد. در این فرآیند هر یک از کارکنان در نقش کارآفرین انجام وظیفه می‌کنند (Rokneddin Iftikhari and Sajjasi Ghaydari, 2010: 65).

۲- کارآفرینی اجتماعی^۷: کارآفرینی اجتماعی یک زمینه نوظهوری است که شامل سازمان‌های غیرانتفاعی است که این سازمان‌ها افراد را در شروع کسب و کارهای انتفاعی یاری می‌دهد. کارآفرین اجتماعی فردی است که یک مشکل اجتماعی را تشخیص می‌دهد و از مفاهیم کارآفرینی برای سازماندهی، ایجاد، و مدیریت سرمایه برای ایجاد تغییر استفاده می‌کند (Gemini, 20016: 15).

با وجود اهمیت غیرقابل انکار کارآفرینی و کارآفرینان در توسعه جوامع بشری، بررسی‌ها نشان می‌دهد که محققان برای کارآفرینان ویژگی‌ها و صفات متعددی را مطرح کرده‌اند. به بیانی دیگر کارآفرینان دارای مشخصه‌هایی هستند که آن‌ها را از دیگر افراد جامعه متمایز می‌سازد. Littunen (2001) ویژگی‌ها و یا صفات و مشخصه‌های فرد کارآفرین را شامل توانایی خطرپذیری، نوآوری، دانش در زمینه فنون کار، بازار و بازاریابی، مهارت‌های مدیریت کسب‌وکار، توانایی برای همکاری، برداشت خوب نسبت به کسب‌وکار و توانایی برای شکار فرصت می‌داند (Littunen, 2000: 75). رکن‌الدین افتخاری و سجاسی قیداری در کتاب خود با عنوان "توسعه روستایی با تاکید بر کارآفرینی (تعاریف، دیدگاه‌ها و تجربیات)" مهم‌ترین ویژگی‌ها و صفات شخص کارآفرین را در موارد زیر عنوان کرده‌اند: نتیجه‌گرا، نیاز به کامیابی، ایستادگی، پشتکار، اراده، سخت‌کوشی، شوق، انرژی بالا، پیشقدمی، مردم‌داری، انتقادپذیری، نوآوری، خلاقیت، ابتکار، انعطاف‌پذیری، خطرپذیری (ریسک) حساب شده، منفعت‌شناسی، خوداشتغالی، Rokneddin (2010: 65). از نظر احمدپور و عرفانیان مهم‌ترین ویژگی‌های کارآفرینان در شش عامل زیر خلاصه می‌شود: ۱. نیاز به موفقیت؛ ۲. برخورداری از مرکز کنترل درونی؛ ۳. مخاطره‌پذیری؛ ۴. استقلال-طلبی؛ ۵. خلاقیت و ۶. تحمل ابهام (Ahmadpour Daryani & Mystics, 2009: 89). جمینی در کتاب خود با عنوان کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی مهم‌ترین صفات و مشخصه‌های کارآفرینی را در موارد زیر خلاصه کرده است: ابتکار، نوآوری، ایجاد کسب و کارهای جدید، کشف فرصت‌ها، بهره‌گیری از منابع، تحمل ابهام، ریسک‌پذیر، خلاقیت، استقلال، رقابت‌جویی، مردم‌داری و تحمل مشکلات (Gemini, 2016: 58).

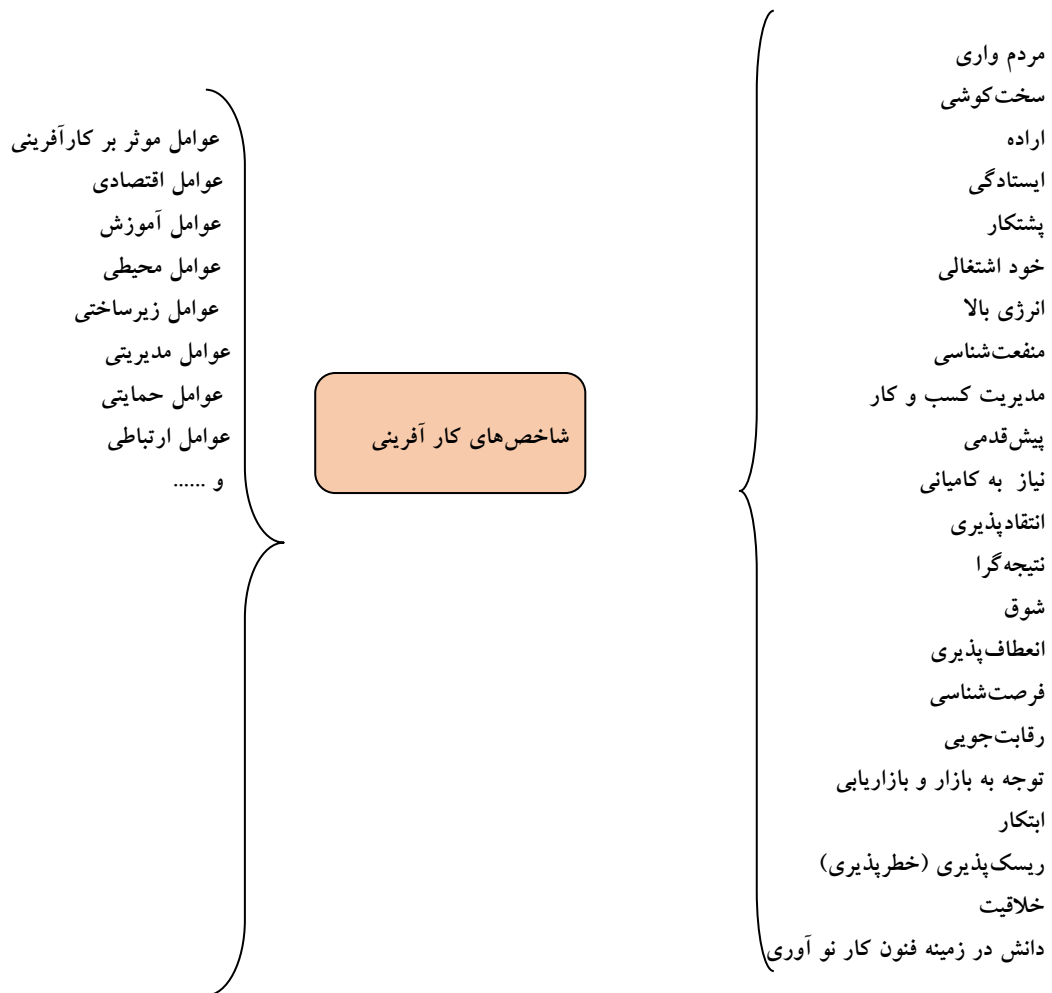
5- Entrepreneurship

6- Corporate entrepreneurship

7- Social Entrepreneurship

در ارتباط با موضوع مورد مطالعه تاکنون مطالعاتی متعددی در داخل و خارج از کشور انجام شده است که در ادامه به نتایج چند مطالعه اشاره خواهد شد. (Jamshidi (2016) در یک مطالعه میدانی عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی در تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان مینودشت را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش از چهار شاخص نوگرایی، پیش‌قدمی برای ایجاد تغییر، ریسک‌پذیری و رقابت‌پذیری برای سنجش مشخصه‌های کارآفرینی در میان روستاییان استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد میانگین نمره کلی کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه ۲/۵۸۵ بوده و اکثر افراد مورد مطالعه به لحاظ مشخصه‌های کارآفرینی در طبقات بسیار ضعیف و ضعیف قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج نشان داد متغیرهای سطح تحصیلات، تعداد سهام، تجربه قبلی در زمینه کارآفرینی، میزان درآمد و سابقه فعالیت در شرکت تعاونی تولید کشاورزی، دارای تأثیر مثبت بر متغیر وابسته پژوهش بوده‌اند. یافته‌های پژوهش (Roomi and Parrott (2008) در ارتباط با عوامل موثر بر توسعه و پیشرفت کارآفرینی در پاکستان نشان داد که عدم دسترسی به سرمایه، زمین، محل کسب‌وکار، فناوری اطلاعات، آموزش و کمبود سرمایه‌های اجتماعی، مهم‌ترین موانع پیش‌روی توسعه کارآفرینی در محدوده مطالعاتی هستند. نتایج پژوهش (Folmer et al (2010) با هدف شناسایی تعیین‌کننده‌های کارآفرینی در روستاهای غرب بنگال با استفاده از رویکرد معادلات ساختاری نشان داد سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، تعداد فرزندان، تعداد محصولات، پشتیبانی مالی خانواده، نوآوری، ثروت و وضعیت شغلی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های توسعه کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه هستند. نتایج مطالعه (Chakraborty (2014) با هدف بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر توسعه کارآفرینی در یکی از بخش‌های منطقه آسام در هند نشان داد سن، جنس و درآمد سالانه تأثیر مستقیمی را بر روی توسعه کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه دارند. نتایج پژوهش (Nagler and Naude (2017) با هدف تحلیل کارآفرینی غیرکشاورزی در مناطق روستایی جنوب صحرای آفریقا نشان داد بیمه کردن افراد در برابر شوک‌های اقتصادی و حمایت‌های اجتماعی و در مجموع پشتیبانی پایدار از شخص کارآفرین و خانواده او موجب توسعه کارآفرینی در بخش غیرکشاورزی و رونق اقتصادی و اجتماعی در نواحی روستایی می‌شود. نتایج چند مطالعه دیگر نشان می‌دهد سیاست‌ها و قوانین سازمانی و دولتی و سیاست‌های بانکی، دسترسی به سرمایه و پول، و میزان ارتباط با بازار، توانایی کنترل ریسک، آموزش و دسترسی به اطلاعات، دوره‌های آموزش کارآفرینی و دانش کسب و کار (Nawaz (2009، موانع بازاریابی برای تولیدات (Sathibama (2010، دانش و مهارت، دسترسی به امکانات و خدمات، عوامل مالی و اقتصادی؛ عوامل نهادی و سازمانی؛ عوامل قانونی و حقوقی، شرایط جغرافیایی و محیط روستا (Movahedi and Yaghoubi Farani (2010، از دیگر عوامل مرتبط و موثر بر توسعه کارآفرینی هستند. مرور کلی بر مطالعات انجام گرفته نشان می‌دهد در فضاهای مختلف جغرافیایی عواملی متعدد و مختلفی در توسعه کارآفرینی دخیل هستند و این عوامل متناسب با شرایط طبیعی و انسانی حاکم بر مناطق مختلف، دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر می‌باشد. با این وجود در میان مطالعات انجام گرفته، به سنجش وضعیت برخورداری و بهره‌مندی روستاییان از صفات و مشخصه‌های کارآفرینی پرداخته نشده است. سنجش وضعیت برخورداری از ۲۳ مشخصه اصلی کارآفرینی و همچنین شناسایی عوامل موثر بر کارآفرینی در قالب یک مدل تجربی، مهم‌ترین وجه تمایز پژوهش حاضر در مقایسه با سایر مطالعات انجام گرفته در زمینه موضوع مورد بررسی می‌باشد. این مهم و همچنین، وضعیت نامناسب روستاییان محدوده مطالعاتی به لحاظ برخورداری از مولفه‌های توسعه به‌ویژه در زمینه شاخص‌های اقتصادی به‌ویژه در زمینه اشتغال، ارزش پژوهش

حاضر را دوچندان می‌نماید. در نهایت محققان چارچوب مفهومی زیر را در خصوص شاخص‌های کارآفرینی و عوامل موثر بر آن ترسیم کرده‌اند (شکل ۲).

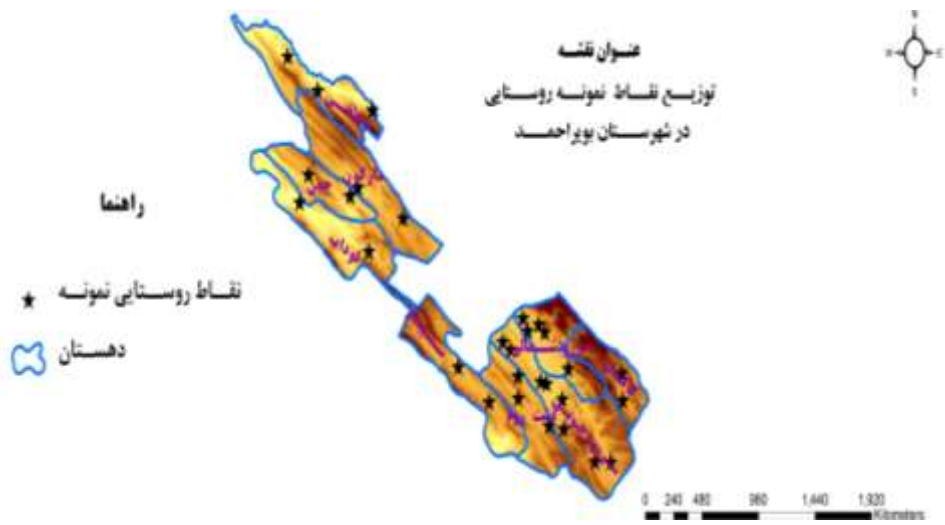
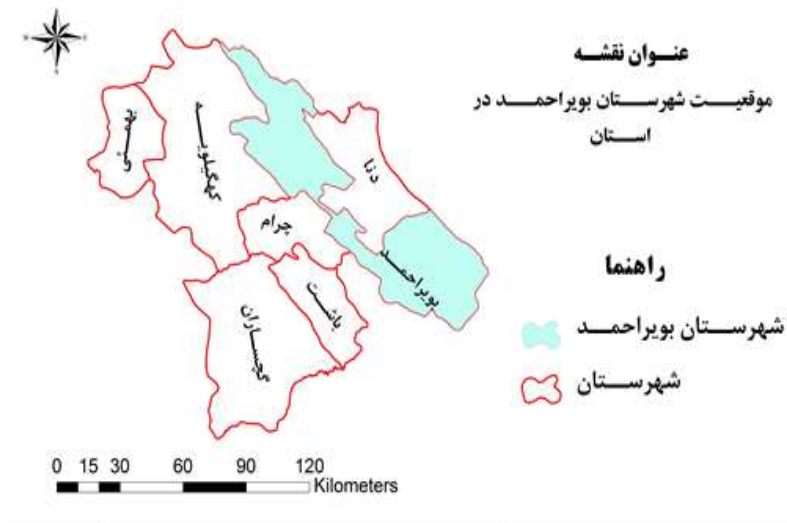
شکل ۲: مدل مفهومی پژوهش (احمدپور داریانی و عرفانیان، ۱۳۸۸: ۸۹؛ رکن‌الدین افتخاری و سجاسی‌قیداری، ۱۳۸۹: ۲۴-۲۲؛ جمینی، ۱۳۹۴: ۲۸-۲۵؛ جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۴؛ لیتونن، ۲۰۰۰: ۷۵؛ رومی و پاروت، ۲۰۰۸؛ نواز، ۲۰۰۹؛ فولمر و همکاران، ۲۰۱۰؛ ساتیاباما، ۲۰۱۰؛

موحدی و یعقوبی فرانی، ۲۰۱۲؛ چاکرابورتی، ۲۰۱۴ و نگلر و ناوده، ۲۰۱۷)

Figure 2: Conceptual model of research

معرفی محدوده مطالعاتی

شهرستان بویراحمد از توابع استان چهارمحال و بختیاری بوده (شکل ۳) که بر اساس آخرین نتایج سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، ۲۹۹۸۲۵ نفر جمعیت داشته است که از این میزان جمعیت، حدود ۴۷/۵ درصد در نقاط روستایی ساکن هستند. با وجود برخورداری شهرستان بویراحمد از پتانسیل‌های متعدد طبیعی از جمله منابع آب، خاک و مراتع حاصل‌خیز و جاذبه‌های گردشگری قابل توجه، شواهد نشان می‌دهد میزان بیکاری در این شهرستان با نرخ حدود ۱۷ درصد، بیش‌تر از میانگین کشوری بوده است.

شکل ۳: موقعیت شهرستان بویراحمد

Figure 3: Location of Boyerahmad county

مواد و روش‌ها

با توجه به اهداف در نظر گرفته شده، پژوهش حاضر از نوع کمی و کاربردی بوده که با روش توصیفی-تحلیلی و علی به انجام رسیده است. جامعه آماری پژوهش را کلیه سرپرستان خانوار روستایی ساکن در شهرستان بویراحمد تشکیل می‌دهد که تعداد آن‌ها ۲۶۴۸۳ نفر بوده که در ۲۱۸ روستا سکونت دارند. ابزار اصلی پژوهش جهت گردآوری اطلاعات مورد نیاز، پرسشنامه محقق ساخته بود که روایی آن با کسب نظرات اساتید دانشگاهی و پس از انجام اصلاحات لازم به تأیید نهایی رسیده است. جهت بررسی پایایی پرسشنامه مذکور، از پیش آزمون استفاده شده است. به این صورت که تعداد ۳۰ پرسشنامه در یکی از روستاهای خارج از محدوده مطالعاتی تکمیل گردید و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه برای دو بخش اصلی پژوهش بیش‌تر از ۰/۷ به دست آمد (جدول ۱) و نشان‌گر پایا بودن ابزار مورد استفاده بود. پرسشنامه مذکور در سه بخش اصلی طراحی شده است. بخش اول مربوط به متغیرهای جمعیت‌شناختی بوده و متغیرهایی مانند سن، درآمد، تحصیلات و ... را در بر گرفته است. بخش دوم پرسشنامه مربوط متغیر وابسته پژوهش و مشخصه‌های کارآفرینی بوده و بخش سوم پرسشنامه مربوط به متغیرهای مستقل پژوهش و عوامل موثر بر کارآفرینی می‌شود که در جدول (۱) شرح داده شده‌اند.

جدول ۱- معرفی شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق و میزان پایایی آن‌ها

Table 1- Introduction to the indicators and variables of the research and their reliability

متغیر	شرح شاخص	آلفای کرونباخ
وابسته (کارآفرینی)	خلاقیات (پایایی = ۰/۸۹۲)، انعطاف‌پذیری (پایایی = ۰/۸۱۷)، سخت‌کوشی (پایایی = ۰/۸۴۵)، مردم‌داری (پایایی = ۰/۷۹۸)، مهارت‌های مدیریت کسب و کار (پایایی = ۰/۷۸۹)، توجه به بازار و بازاریابی (پایایی = ۰/۸۱۰)، پشتکار (پایایی = ۰/۷۶۵)، فرصت‌شناسی (پایایی = ۰/۸۱۷)، منفعت‌شناسی (پایایی = ۰/۷۸۴)، نوآوری (پایایی = ۰/۷۶۲)، دانش در زمینه فنون کار (پایایی = ۰/۷۷۶)، اراده (پایایی = ۰/۸۳۶)، شوق (پایایی = ۰/۸۲۳)، پیش‌قدمی (پایایی = ۰/۸۳۴)، نیاز به کامیابی (پایایی = ۰/۷۷۵)، انتقادپذیری (پایایی = ۰/۸۶۱)، رقابت‌جویی (پایایی = ۰/۸۸۳)، ایستادگی (پایایی = ۰/۹۱۱)، انرژی بالا (پایایی = ۰/۸۹۷)، ابتکار (پایایی = ۰/۷۲۶)، ریسک‌پذیری حساب شده (پایایی = ۰/۷۶۴)، خود اشتغالی (پایایی = ۰/۸۶۲) و نتیجه‌گرا (پایایی = ۰/۷۸۳)	۰/۸۵۶
مستقل (متغیرهای مربوط به عوامل اثرگذار بر کارآفرینی)	موقعیت مناسب منطقه برای صدور محصولات به استان‌های همجوار به‌ویژه استان فارس و اصفهان، پتانسیل بالای منطقه در خصوص توسعه فعالیت‌های گردشگری، برقراری ارتباط صمیمانه میان مدیران محلی و روستاییان، وجود مراتع انبوه، احداث انبارها، کارگاه‌ها و صنایع تبدیلی و تکمیلی تولیدات کشاورزی به‌ویژه برای فصل تابستان، در نظر گرفتن مزایا و تخفیف‌های ویژه برای شروع فعالیت‌های گروهی کارآفرینانه، ترویج مزایای حاصله از فعالیت‌های کارآفرینانه، ریزش جوی مناسب، سهولت شرایط وثیقه و ضامن معتبر جهت دسترسی به تسهیلات بانکی، بازاریابی مناسب برای محصولات تولید شده، نشر و توزیع مجلات و پوسته‌های کارآفرینی در میان روستاییان، تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی، تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های کارآفرینی در نواحی روستایی، توسعه خدمات زیرساختی از قبیل گاز، آب، جاده و ... در نظر گرفتن جوایز و هدایای ویژه برای افراد کارآفرین، سهولت شرایط بازپرداخت وام، واقع شدن در محور ارتباطی جنوب به مرکز و شمال کشور، تضمین خرید محصولات تولیدی، برقراری ارتباط آموزشی بین کارآفرینان نمونه و روستاییان، احداث و یا توسعه بازارهای محلی، ارتقای توان مالی خانوارها، دسترسی به منابع آب فراوان، برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی کارآفرینی، اختصاص تسهیلات بانکی با بهره پایین، پرهیز مدیران از به‌کار بستن سیاست‌های حمایتی مقطعی و زودگذر، جلب اعتماد روستاییان توسط مدیران روستایی در خصوص برنامه‌های توسعه کارآفرینی.	۰/۸۱۴

با توجه به محدودیت‌های پیش‌روی محققان (محدودیت‌های مالی، زمانی و دشواری دسترسی به روستاهای صعب‌العبور)، با استفاده از جدول (Bartlett et al (2010)، که یکی از روش‌های متداول برآورد حجم نمونه می‌باشد، ۲۰۹ نفر از سرپرستان خانوار روستایی به‌عنوان نمونه آماری برآورد گردید. لازم به ذکر است برای کاهش خطاهای آماری و تخصیص نمونه بیش‌تر به بعضی از دهستان‌های شهرستان بویراحمد، ۵ درصد به حجم نمونه اضافه گردید و تعداد ۲۲۰ پرسشنامه در محدوده مطالعاتی توزیع و تکمیل گردید. در ادامه جهت توزیع پرسشنامه‌ها، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شد (جدول ۲). به این صورت که ابتدا متناسب با تقسیمات سیاسی - اداری انجام گرفته در شهرستان بویراحمد، فضاهای جغرافیایی شهرستان از هم تفکیک شده‌اند. به این صورت که بخش‌های ۳ گانه شهرستان بویراحمد (بخش مرکزی، بخش مارگون و بخش لوداب) به عنوان طبقات اصلی انتخاب شد و در مرحله بعد دهستان‌های ۹ گانه شهرستان (دهستان‌های زیلایی، مارگون، دشت روم، سپیدار، سررودجنوبی، سررود شمالی، کاکان، لوداب و چین) به عنوان زیرطبقات در نظر گرفته شده‌اند. در ادامه متناسب با تعداد سرپرست خانوار واقع در هر طبقه و زیر طبقه، تعدادی پرسشنامه به هر یک از آن‌ها اختصاص یافت. در نهایت در میان ۲۱۸ سکونتگاه روستایی واقع در شهرستان بویراحمد، با توجه به آشنایی نگارندگان با محدوده مطالعاتی و با در نظر گرفتن بنیان‌های جغرافیایی حاکم بر منطقه (جمعیت، معیشت، فاصله، شرایط توپوگرافی و ...)، ۲۹ روستا به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. این روستاها به نوعی انتخاب شده‌اند که بتوانند نماینده قابل قبولی برای دهستان‌ها باشند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده از جدول توزیع فراوانی، آزمون t تک‌نمونه‌ای و تحلیل عاملی اکتشافی در نرم‌افزار SPSS و تحلیل عاملی تأییدی و مدل‌سازی معادلات ساختاری در نرم‌افزار Amos استفاده شده است.

جدول ۲- نحوه توزیع پرسشنامه‌ها در محدوده مطالعاتی

Table 2- Directions to distribute the questionnaires in the study area

بخش	تعداد خانوار	تعداد پرسشنامه	دهستان	تعداد خانوار	تعداد روستا	تعداد پرسشنامه	روستای نمونه
مارگون	۳۴۱۶	۲۷	زیلایی	۲۰۸۰	۲۷	۱۶	۳
			مارگون	۱۳۳۶	۳۰	۱۱	۲
مرکزی	۲۱۰۴۸	۱۷۲	دشت روم	۲۱۲۹	۲۵	۱۷	۳
			سپیدار	۱۳۹۱	۲۴	۱۱	۲
			سررودجنوبی	۱۰۷۰۰	۴۵	۸۴	۸
			سررودشمالی	۶۳۹۵	۱۸	۵۰	۵
			کاکان	۴۳۳	۸	۱۰	۲
لوداب	۲۰۴۹	۲۱	لوداب	۱۳۵۵	۲۶	۱۱	۲
			چین	۶۶۴	۱۵	۱۰	۲
مجموع	۲۶۴۸۳	۲۲۰	۹	۲۶۴۸۳	۲۱۸	۲۲۰	۲۹

یافته‌ها و بحث

- بررسی ویژگی‌های شخصی پاسخگویان

در ارتباط با وضعیت سنی پاسخگویان، نتایج پژوهش نشان داد میانگین سنی آن‌ها ۴۶/۵۶ سال بوده که در این میان جوان‌ترین و مسن‌ترین فرد به ترتیب ۲۷ سال و ۶۸ سال سن داشته‌اند. در ارتباط با وضعیت تحصیلی پاسخگویان، نتایج پژوهش نشان داد ۱۷ درصد بی‌سواد، ۲۲ درصد دارای تحصیلات ابتدایی، ۳۲ درصد سیکل، ۱۸ درصد تحصیلات متوسطه و دیپلم و ۱۱ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند. بررسی وضعیت شغلی سرپرستان خانوار مورد مطالعه نشان داد که از میان آن‌ها ۱۶ درصد بیکار بوده و در میان شاغلان اکثراً در بخش کشاورزی و خدمات مشغول به فعالیت بوده‌اند. نتایج حاصل از بررسی وضعیت درآمد ماهیانه افراد مورد مطالعه نشان داد میانگین حدود ۶۰۰ هزار تومان بوده که در این میان کم‌ترین و بیش‌ترین درآمد ماهیانه، به ترتیب ۳۰۰ هزار تومان و ۵ میلیون تومان بوده است.

- بررسی وضعیت برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی

نتایج حاصل از بررسی وضعیت برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی با استفاده از جدول توزیع فراوانی نشان می‌دهد (جدول ۳ و ۴) سطح برخورداری حدود ۵۳ درصد روستاییان از شاخص‌های کارآفرینی در سطوح بسیار ضعیف و ضعیف، ۳۶ درصد در سطح متوسط و حدود ۱۱ درصد در سطح زیاد و بسیار زیاد بوده است. همچنین نتایج حاصل از آزمون t تک‌نمونه‌ای با در نظر گرفتن عدد ۳ به عنوان مبنا، نشان می‌دهد حدهای پایین و بالا و میزان t منفی شده است. منفی شدن این سه پارامتر دلیلی محکمی بر پایین‌تر بودن میانگین محاسبه شده از میانگین مبنا می‌باشد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، میانگین نمره کل کارآفرینی در محدوده مطالعاتی ۲/۸ بوده و پایین‌تر از حد متوسط می‌باشد. بنابراین با توجه به نتایج حاصل شده از جدول توزیع فراوانی و آزمون t تک‌نمونه‌ای، می‌توان چنین عنوان کرد که به صورت کلی برخورداری روستاییان محدوده مطالعاتی از شاخص‌های کارآفرینی در وضعیت مناسبی قرار ندارد و می‌توان دلیل اصلی آن را به ضعفی روستاییان از مشخصه‌های ۲۳ گانه کارآفرینی نسبت داد که در ادامه این موضوع بیش‌تر بررسی شده است.

جدول ۳- بررسی وضعیت برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی

Table 3- the status of the Boyerahmad rural residents of entrepreneurial indices

سطح	فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی	سنجش وضعیت شاخص‌های کارآفرینی
بسیار ضعیف	۲۶	۱۱/۸	۱۱/۸	
ضعیف	۹۱	۴۱/۴	۵۳/۲	
متوسط	۸۰	۳۶/۴	۸۹/۵	
مناسب	۱۸	۸/۲	۹۷/۷	
بسیار مناسب	۵	۲/۳	۱۰۰	
کل	۲۲۰	۱۰۰	-	

جدول ۴- نتایج حاصل از آزمون تی

Table 3- Results from the t-test

مبنای آزمون = ۳						برخورداری از شاخص‌های کارآفرینی	
فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد		اختلاف از میانگین	میانگین	معنی داری	درجه آزادی		t
حد بالا	حد پایین						
-۰/۱۴۸	-۰/۲۳۱	۰/۱۹۶	۲/۸۰	۰/۰۰۰	۲۱۹	-۸/۷۱	

برای تبیین بیشتر موضوع مورد بررسی و روشن شدن این مهم که کم‌ترین و یا به عبارتی دیگر ضعیف‌ترین و همچنین بهترین شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد کدامند؟، از آماره ضریب تغییرات استفاده شد. نتایج نشان می‌دهد (جدول ۵) در میان شاخص‌های مورد بررسی شاخص‌های مردم‌داری، سخت‌کوشی، اراده، ایستادگی و پشتکار به ترتیب با ضریب تغییرات ۰/۱۹۷، ۰/۱۹۸، ۰/۲۰۸، ۰/۲۱۹ و ۰/۲۲۷، در میان روستاییان شهرستان بویراحمد در بهترین وضعیت قرار گرفته‌اند و میزان برخورداری روستاییان از این شاخص‌ها نسبت به دیگر شاخص‌های مورد بررسی در وضعیت مناسبی قرار گرفته است. دقت در ماهیت این شاخص‌های مبین این مطلب است که روستاییان محدوده مطالعاتی بیش‌تر در زمینه شاخص‌های فردی که جنبه جسمی و اجتماعی دارند در وضعیت مناسبی قرار دارند. اما طرف مقابل موضوع مورد بررسی نشان می‌دهد شاخص‌های نوآوری، دانش در زمینه فنون کار، خلاقیت، ریسک‌پذیری و ابتکار به ترتیب با ضریب تغییرات ۰/۸۱۹، ۰/۶۷۸، ۰/۶۵۰، ۰/۶۱۵ و ۰/۶۰۵، در بدترین وضعیت قرار دارند. دقت در ماهیت این شاخص‌ها مبین این مطلب است که ضعف نظام آموزشی و ترویج کارآفرینی و همچنین شرایط اقتصادی ضعیف روستاییان (همان‌طور که عنوان شد میانگین درآمد ماهیانه در محدوده مطالعاتی حدود ۶۰۰ هزار تومان بوده است) در ضعیف بودن این شاخص‌ها می‌تواند نقش اساسی داشته باشد.

جدول ۵- اولویت‌بندی شاخص‌های کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بویراحمد

Table 5- Preference of entrepreneurial index in rural settlements of the Boyerahmad county

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	شاخص
۱	۰/۱۹۷	۰/۷۸۵	۳/۹۸	مردم‌داری
۲	۰/۱۹۸	۰/۷۵۴	۳/۸۰	سخت‌کوشی
۳	۰/۲۰۸	۰/۷۵۸	۳/۶۳	اراده
۴	۰/۲۱۹	۰/۷۰۲	۳/۲	ایستادگی
۵	۰/۲۲۷	۰/۸۲۳	۳/۶۲	پشتکار
۶	۰/۲۳۹	۰/۸۵۶	۳/۵۸	خوداشتغالی
۷	۰/۲۶۰	۰/۸۶۲	۳/۳۱	انرژی بالا
۸	۰/۲۹۳	۱/۰۴۱	۳/۵۵	منفعت‌شناسی
۹	۰/۳۱۱	۱/۰۴۳	۳/۳۵	مدیریت کسب و کار
۱۰	۰/۳۱۷	۱/۰۱۶	۳/۲	پیش‌قدمی
۱۱	۰/۳۲۸	۱/۱۰۴	۳/۳۶	نیازبه کامیابی

ادامه جدول ۵- اولویت‌بندی شاخص‌های کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بویراحمد

Continue Table 5- Preference of entrepreneurial index in rural settlements of the Boyerahmad county

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	شاخص
۱۲	۰/۳۴۰	۰/۹۴۹	۲/۷۹	انتقادپذیری
۱۳	۰/۳۴۹	۰/۹۲۵	۲/۶۵	نتیجه‌گرا
۱۴	۰/۳۵۵	۰/۹۵۲	۲/۶۸	شوق
۱۵	۰/۳۷۶	۰/۹۹۱	۲/۶۳	انعطاف‌پذیری
۱۶	۰/۴۵۹	۱/۲۶۰	۲/۷۴	فرصت‌شناسی
۱۷	۰/۵۳۴	۱/۰۷۴	۲/۰۱	رقابت‌جویی
۱۸	۰/۵۹۴	۱/۰۴۱	۱/۷۵	توجه به بازار و بازاریابی
۱۹	۰/۶۰۵	۱/۲۰۵	۱/۹۹	ابتکار
۲۰	۰/۶۱۵	۱/۱۶۳	۱/۸۹	ریسک‌پذیری (خطرپذیری)
۲۱	۰/۶۵۰	۰/۹۷۶	۱/۵	خلاقیت
۲۲	۰/۶۷۸	۱/۲۹۰	۱/۹	دانش در زمینه فنون کار
۲۳	۰/۸۱۹	۱/۰۷۴	۱/۳۱	نوآوری

ارائه مدل تجربی عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد

برای دستیابی به هدف فوق، ابتدا با توجه به تعدد متغیرهای مورد بررسی، با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، مهم‌ترین عوامل موثر بر کارآفرینی شناسایی شده‌اند. هدف از این کار، شناسایی مهم‌ترین عواملی است که به صورت پنهانی در مجموعه گویه‌ها وجود دارد ولی به آسانی قابل مشاهده نمی‌باشند. در این پژوهش برای عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاییان شهرستان بویراحمد، مقدار KMO برابر با $(۰/۷۸۵)$ به دست آمد که نشان‌دهنده وضعیت مناسب داده‌ها برای تحلیل عاملی است و مقدار بارتلت نیز برابر با $۱۱۸۱/۶۳۳$ به دست آمد که در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنی‌دار بود. نتایج نشان می‌دهد (جدول ۶) شش عامل شناسایی شده در مجموع توانسته‌اند $۷۰/۴۲$ درصد از واریانس کل متغیرهای مربوط به عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاییان محدوده مطالعاتی را تبیین نمایند. با توجه به این که درصد مقدار ویژه بیانگر سهم هر عامل از کل واریانس متغیرهاست و هرچه مقدار آن بزرگ‌تر باشد، نشان‌دهنده اهمیت و تأثیر بیش‌تر آن عامل است، نتایج نشان می‌دهد که میزان تبیین هر یک از عوامل شش‌گانه شناسایی شده به ترتیب $۱۵/۹۷$ ، $۱۴/۸$ ، $۱۱/۶$ ، $۱۰/۶۳$ ، $۱۰/۰۷$ و $۷/۳۴$ درصد بوده است.

جدول ۶- عامل‌های استخراج شده در خصوص عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاییان شهرستان بویراحمد

Table 6- The affecting factors of rural entrepreneurship of the Boyerahmad county

عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد تجمعی واریانس
اول	۳/۸۳۳	۱۵/۹۷۲	۱۵/۹۷۲
دوم	۳/۵۵۲	۱۴/۸	۳۰/۷۷۲
سوم	۲/۷۸۴	۱۱/۶	۴۲/۳۷۲
چهارم	۲/۵۵۳	۱۰/۶۳۹	۵۳/۰۱۰
پنجم	۲/۴۱۹	۱۰/۰۷۹	۶۳/۰۸۹
ششم	۱/۷۶۲	۷/۳۴	۷۰/۴۲۹

در پژوهش حاضر برای چرخش عامل‌ها از روش وریماکس استفاده شده است. در این مرحله متغیرهایی که بار عاملی بزرگ‌تر از ۰/۵۰ دارند، معنی‌دار فرض شده و در جدول (۷) نشان داده شده‌اند.

نام‌گذاری عامل‌ها

عامل اول: با توجه به جدول (۷)، ملاحظه می‌شود که شش متغیر در عامل اول بارگذاری شده‌اند که شامل متغیرهای سهولت شرایط بازپرداخت وام، سهولت شرایط وثیقه و ضامن معتبر جهت دسترسی به تسهیلات بانکی، در نظر گرفتن مزایا و تخفیف‌های ویژه برای شروع فعالیت‌های گروهی کارآفرینانه، ارتقای توان مالی خانوارها، تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی و اختصاص تسهیلات بانکی با بهره پایین است. این متغیرها ۱۵/۹۷۲ درصد از واریانس کل عوامل موثر بر کارآفرینی روستاییان در منطقه‌ی مورد مطالعه را تبیین می‌کنند. به طور کلی با توجه به عوامل بارگذاری شده در این دسته، این عامل اقتصادی نام‌گذاری شد.

عامل دوم: همان‌طور که ملاحظه می‌شود (جدول ۷)، پنج متغیر ترویج مزایای حاصله از فعالیت‌های کارآفرینانه، در نظر گرفتن جوایز و هدایای ویژه برای افراد کارآفرین، برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی کارآفرینی، برقراری ارتباط آموزشی بین کارآفرینان نمونه و روستاییان و نشر و توزیع مجلات و پوسترهای کارآفرینی در میان روستاییان، در یک گروه یا عامل بارگذاری شده‌اند. این متغیرها در مجموع ۱۴/۸ درصد از واریانس کل عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاییان شهرستان بویراحمد را تبیین می‌کنند. متغیرهایی که در این عامل بارگذاری شده‌اند بیش‌تر بر وضعیت آموزشی تمرکز داشته، از این رو عامل دوم در این مطالعه عامل آموزشی نام‌گذاری شد.

عامل سوم: با توجه به این‌که پنج متغیر، احداث انبارها، کارگاه‌ها و صنایع تبدیلی و تکمیلی تولیدات کشاورزی به-ویژه برای فصل تابستان، احداث و یا توسعه بازارهای محلی، توسعه خدمات زیرساختی از قبیل گاز، آب، جاده و ...، بازاریابی مناسب برای محصولات تولید شده و تضمین خرید محصولات تولیدی (با تبیین ۱۱/۶ درصد از واریانس عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه)، وارد شده در گروه سوم هر کدام به نوعی نشانگر عوامل زیرساختی و حمایتی در توسعه کارآفرینی می‌باشند، لذا عامل فوق زیرساختی-حمایتی نام‌گذاری گردید.

عامل چهارم: نتایج نشان می‌دهد متغیرهای واقع شده در عامل چهارم (برقراری ارتباط صمیمانه میان مدیران محلی و روستاییان، تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های کارآفرینی در نواحی روستایی، جلب اعتماد روستاییان توسط مدیران روستایی در خصوص برنامه‌های توسعه کارآفرینی و پرهیز مدیران از به‌کار بستن سیاست‌های حمایتی مقطعی و

زودگذر)، توانسته‌اند ۱۰/۶۳۹ درصد از واریانس عوامل موثر بر کارآفرینی را تبیین نمایند. با توجه به مفهوم متغیرهای بارگذاری شده در این عامل (جدول ۷)، که تداعی‌کننده عامل مدیریتی در توسعه کارآفرینی می‌باشد، از این رو عامل چهارم در این مطالعه، مدیریتی نام‌گذاری گردید.

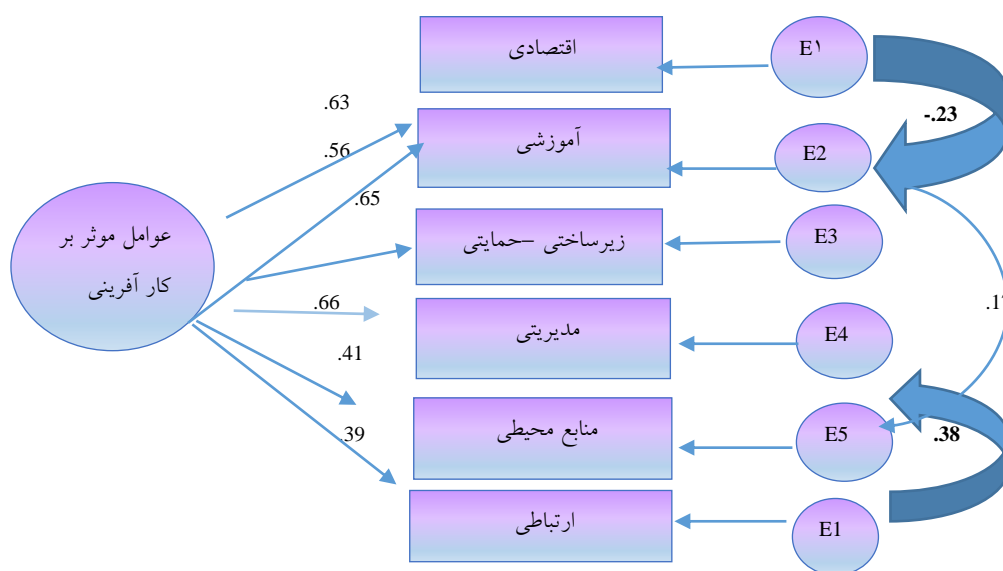
عامل پنجم: واقع‌شدن سه متغیر دسترسی به منابع آب فراوان، وجود مراتع انبوه و پتانسیل بالای منطقه در خصوص توسعه فعالیت‌های گردشگری، که تبیین‌کننده ۱۰/۰۷۹ درصد از واریانس عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاییان شهرستان بویراحمد می‌باشند، بیش‌تر مبین عوامل محیطی در توسعه کارآفرینی هستند. لذا، عامل مذکور منابع محیطی نام‌گذاری شد.

جدول ۷- نام‌گذاری عامل‌ها، ضرایب عاملی دوران یافته عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی روستاهای شهرستان بویراحمد

Table 7- Naming effective factors on the rural entrepreneurship development of the Boyerahmad county

بارعاملی	مولفه‌ها	عامل
۰/۷۷۹	سهولت شرایط بازپرداخت وام	اقتصادی
۰/۶۴۶	سهولت شرایط وثیقه و ضامن معتبر جهت دسترسی به تسهیلات بانکی	
۰/۷۲۲	در نظر گرفتن مزایا و تخفیف‌های ویژه برای شروع فعالیت‌های گروهی کارآفرینانه	
۰/۵۳۸	ارتقای توان مالی خانوارها	
۰/۶۴۵	تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی	
۰/۷۰۵	اختصاص تسهیلات بانکی با بهره پایین	آموزشی
۰/۶۲۷	ترویج مزایای حاصله از فعالیت‌های کارآفرینانه	
۰/۵۷۹	در نظر گرفتن جوایز و هدایای ویژه برای افراد کارآفرین	
۰/۵۱۲	برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی کارآفرینی	
۰/۵۶۰	برقراری ارتباط آموزشی بین کارآفرینان نمونه و روستاییان	
۰/۵۶۹	نشر و توزیع مجلات و پوسترهای کارآفرینی در میان روستاییان	زیرساختی-حمایتی
۰/۶۴۵	احداث انبارها، کارگاه‌ها و صنایع تبدیلی و تکمیلی تولیدات کشاورزی به‌ویژه برای فصل تابستان	
۰/۶۲۶	احداث و یا توسعه بازارهای محلی	
۰/۶۴۲	توسعه خدمات زیرساختی از قبیل گاز، آب، جاده و ...	
۰/۶۹۱	بازاریابی مناسب برای محصولات تولید شده	
۰/۷۵۲	تضمین خرید محصولات تولیدی	مدیریتی
۰/۵۷۱	برقراری ارتباط صمیمانه میان مدیران محلی و روستاییان	
۰/۵۷۸	تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های کارآفرینی در نواحی روستایی	
۰/۷۷۵	جلب اعتماد روستاییان توسط مدیران روستایی در خصوص برنامه‌های توسعه کارآفرینی	
۰/۷۳۵	پرهیز مدیران از بکار بستن سیاست‌های حمایتی مقطعی و زودگذر	
۰/۷۱۳	دسترسی به منابع آب فراوان	منابع محیطی
۰/۵۵۷	وجود مراتع انبوه	
۰/۵۶۶	پتانسیل بالای منطقه در خصوص توسعه فعالیت‌های گردشگری	
۰/۵۰۹	موقعیت مناسب منطقه برای صدور محصولات به استان‌های همجوار به‌ویژه استان فارس و اصفهان	ارتباطی
۰/۵۱۳	واقع شدن در محور ارتباطی جنوب به مرکز و شمال کشور	

عامل ششم: همان‌طور که مشاهده می‌شود (جدول ۷)، دو متغیر موقعیت مناسب منطقه برای صدور محصولات به استان‌های همجوار به‌ویژه استان فارس و اصفهان و واقع شدن در محور ارتباطی جنوب به مرکز و شمال کشور، با تبیین ۷/۳۴ درصد از واریانس عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی روستاییان مورد مطالعه، آخرین عامل شناسایی شده است. با توجه به ماهیت دو متغیر مذکور، این عامل ارتباطی نام‌گذاری گردید. در ادامه جهت طراحی مدل تجربی عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی، مدل اندازه‌گیری مربوط به عوامل موثر بر شاخص‌های کارآفرینی در محیط نرم‌افزار Amos Graphic ترسیم شد (شکل ۴). همان‌طور که ملاحظه می‌شود (شکل ۲)، بارهای عاملی مربوط به هر یک از شش متغیر قرار گرفته در مدل در وضعیت مطلوبی قرار دارند. لازم به ذکر است در مدل تحلیل عاملی تأییدی اگر میزان بار عاملی هر متغیر از $0/3$ بیش‌تر باشد، نشانگر مناسب بودن متغیر برای استفاده در مدل تحلیل عاملی تأییدی است.

شکل ۴: مدل اندازه‌گیری مربوط به عوامل موثر بر کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد

Figure 4: The measurement model for effective factors on entrepreneurship of the Boyerahmad rural residents

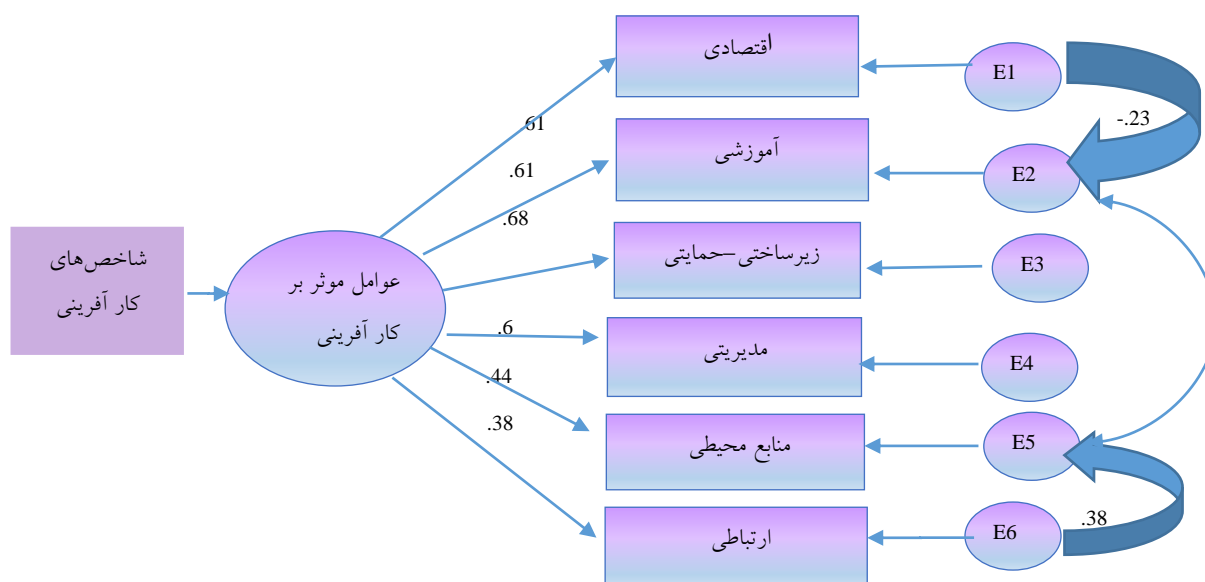
برای بررسی برازش کلیت مدل اندازه‌گیری مربوط به عوامل موثر بر شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی، مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی برازش مدل از منابع مستند (Ghasemi, 2010) استخراج شده و مقادیر محاسبه شده با معیارهای پیشنهادی تطبیق داده شد. همان‌طور که مشاهده می‌شود (جدول ۸)، وضعیت کلیه معیارهای برآورد شده با مقادیر مطلوب (معیارهای پیشنهادی) همخوانی بالایی دارد و در مجموع می‌توان چنین عنوان کرد که عوامل شناسایی در تحلیل عاملی اکتشافی در خصوص عوامل موثر بر کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد از اعتبار لازم برخوردار می‌باشند.

جدول ۸- شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل اندازه‌گیری شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد

Table 8- Index of the size generalization of the entrepreneurial entrepreneurship of the Boyerahmad rural residents

متغیر	CMIN ^۱	DF	CMIN/DF	CFI	RMSEA	HOELTER	RMR	GFI	NFI	PRATIO
عوامل موثر بر کارآفرینی	۷/۸۵۱	۶	۱/۳۰۹	۰/۹۹۳	۰/۰۳۸	۳۵۲	۰/۰۲۷	۰/۹۸۸	۰/۹۷۱	۰/۴۰۰
مقادیر پیشنهادی*	-	-	< ۵	> ۰/۹	< ۰/۰۸	> ۷۵	۰	> ۰/۹	> ۰/۹	۰-۱

در ادامه مدل تجربی اثر عوامل شناسایی شده موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی ترسیم و اعتبارسنجی شد. در وهله اول یافته‌ها نشان می‌دهد (شکل ۵) بارهای عاملی در وضعیت قابل قبولی قرار دارند.

شکل ۵: مدل تجربی معادله ساختاری عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بویراحمد

Figure 5: Empirical model of the structural equation of factors affecting the development of entrepreneurial index in the Boyerahmad rural settlements

نتایج تطابق مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی برازش مدل با معیارهای پیشنهادی نشان می‌دهد (جدول ۹)، وضعیت کلیه معیارهای برآورد شده با مقادیر مطلوب (معیارهای پیشنهادی) همخوانی قابل قبولی داشته و در مجموع می‌توان چنین عنوان کرد که مدل ساختاری ترسیم شده در خصوص اثر عوامل شناسایی شده بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی واقع در شهرستان بویراحمد اعتبار لازم را دارد.

۸- کای اسکوتر؛ ۳- درجه آزادی؛ ۴- کای اسکوتر نسبی؛ ۵- برازش تطبیقی؛ ۶- ریشه میانگین مربعات خطای برآورد؛ ۷- شاخص هلتر؛ ۸- ریشه دوم مربع باقی‌مانده؛ ۹- شاخص نیکویی برازش؛ ۱۰- شاخص نرمان شده بتلر- بونت؛ ۱۱- نسبت صرفه‌جویی.

جدول ۹- شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل ساختاری اثر عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در روستاهای شهرستان بویراحمد

Table 9- The evaluation indices of the factors affecting the development of entrepreneurial index in the Boyerahmad rural settlements

متغیر	CMIN	DF	CMIN/DF	CFI	RMSEA	HOELTER	RMR	GFI	NFI	PRATIO
تعیین‌کننده‌های کارآفرینی	۲۰/۸۹۲	۱۱	۱/۸۹۹	۰/۹۷۲	۰/۰۶۴	۲۰۷	۰/۰۳۱	۰/۹۷۴	۰/۹۴۳	۰/۵۲۴
مقادیر پیشنهادی*	-	-	< ۵	> ۰/۹	< ۰/۰۸	> ۷۵	≈ ۰	> ۰/۹	> ۰/۹	۰-۱

پس از بررسی برازش کلیت مدل اثرات عوامل شناسایی شده بر توسعه کارآفرینی در میان سرپرستان خانوار ساکن در روستاهای شهرستان بویراحمد و تأیید آن، اثرات عوامل شناسایی شده (به‌عنوان متغیرهای مستقل) بر متغیر وابسته پژوهش (شاخص‌های کارآفرینی) مورد بررسی قرار گرفت. همان‌طور که مشاهده می‌شود (جدول ۱۰) عوامل شناسایی شده با برآورد غیراستاندارد ۰/۴۴۲ و برآورد استاندارد ۰/۶۶۷ با میزان نسبت بحرانی ۷/۰۵، توانسته‌اند ۰/۶۶۷ درصد از واریانس توسعه شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی را در سطح اطمینان ۹۹ درصد تبیین نمایند. به این مفهوم که شش عامل اقتصادی، آموزشی، زیرساختی-حمایتی، منابع محیطی و ارتباطی که به‌عنوان عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی شناسایی شده‌اند، به لحاظ تجربی نیز اثر آن‌ها مورد تأیید قرار گرفته و می‌توانند در توسعه شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی موثر باشند.

جدول ۱۰- برآورد استاندارد، غیراستاندارد و اثر کل مدل تجربی عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی در روستاهای شهرستان بویراحمد

Table 10- The standard, substandard and the empirical model of the factors affecting the development of entrepreneurship of the Boyerahmad rural settlements

متغیر مستقل	متغیر وابسته	برآورد		نسبت بحرانی	اثر کل	سطح معناداری
		استاندارد	غیراستاندارد			
عوامل موثر	شاخص‌های کارآفرینی	۰/۶۶۷	۰/۴۴۲	۷/۰۵	۰/۶۶۷	۰/۰۰۰

نتیجه‌گیری

توسعه فرهنگ کارآفرینی یکی از مهم‌ترین راهبردهای غلبه بر مشکلات روزافزون سکونتگاه‌های روستایی است که باید در محور اصلی برنامه‌های توسعه روستایی کشور قرار گیرد. در راستای دستیابی به این مهم، مطالعات میدانی توسط محققان توسعه روستایی اعم از کارآفرینی، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، ترویج و توسعه روستایی و ... از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در همین راستا پژوهش حاضر با هدف اصلی ارزیابی شاخص‌های کارآفرینی و شناسایی عوامل موثر بر آن در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بویراحمد انجام گرفته است. نتایج پژوهش در خصوص وضعیت روستاییان محدوده مطالعاتی در برخورداری از شاخص‌های کارآفرینی نشان داد حدود ۹۰ درصد روستاییان به لحاظ برخورداری از شاخص‌های مذکور در سطح متوسط و پایین‌تر از آن قرار گرفته‌اند. در یک

عبارت کلی می‌توان چنین عنوان کرد که وضعیت برخورداری روستاییان شهرستان بویراحمد از شاخص‌های کارآفرینی در سطح نامناسبی قرار دارد. نتایج حاصل شده با یافته‌های پژوهش (Jamshidi et al (2015) در ارتباط با وضعیت نامناسب شاخص‌های کارآفرینی در تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان مینودشت، مطابقت دارد. جهت تبیین بیش‌تر موضوع مورد بررسی نتایج قابل توجهی حاصل شد. به این صورت که روستاییان محدوده مطالعاتی به لحاظ برخورداری از شاخص‌هایی مانند مردم‌داری، سخت‌کوشی، اراده، ایستادگی و پشتکار در وضعیت قابل قبولی قرار دارند و بلعکس شاخص‌های مانند نوآوری، دانش در زمینه فنون کار، خلاقیت، ریسک‌پذیری و ابتکار در محدوده مطالعاتی در وضعیت نامناسبی قرار دارند. دقت در ماهیت و مفهوم شاخص‌ها بیانگر این مهم است که نقطه قوت روستاییان محدوده مطالعاتی در شاخص‌های کارآفرینی است که ماهیت جسمی و اجتماعی دارند و روستاییان به لحاظ شاخص‌هایی که ماهیت اقتصادی و آموزشی دارند، در وضعیت نامطلوبی قرار دارند. وضعیت نامناسب سطح تحصیلات و همچنین درآمد ماهیانه پایین روستاییان از دلایل اصلی این وضعیت در محدوده مطالعاتی می‌باشد. در راستای تکمیل نتایج پژوهش، محققان به شناسایی عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در محدوده مطالعاتی مبادرت نموده‌اند. در این خصوص نتایج پژوهش نشان داد پنج عاملی کلیدی به-عنوان عوامل موثر بر توسعه شاخص‌های کارآفرینی در شهرستان بویراحمد شناسایی شده‌اند. این عوامل به‌ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: اقتصادی (۱۵/۹۷ درصد)، آموزشی (۱۴/۸ درصد)، زیرساختی -حمایتی (۱۰/۶۳ درصد)، منابع محیطی (۱۰/۰۷ درصد) و ارتباطی (۷/۳۴ درصد).

از آنجایی که در پژوهش‌های انجام گرفته توسط (Folmer et al (2010), Nawaz (2009), Parrott (2008), Nagler and Naude (2017), Chakraborty (2014), Movahedi (2012), Sathiabama (2010) عامل شناسایی شده در مطالعه حاضر، به عنوان عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی تأکید کرده‌اند، بنابراین نتایج پژوهش حاضر نیز تأیید می‌شود. با این تفاوت که با توجه به شرایط طبیعی و انسانی حاکم بر شهرستان بویراحمد، همه عوامل شناسایی شده با دیگر مطالعات انجام مشابه نبوده و عوامل شناسایی شده متناسب با شرایط بنیان‌های جغرافیایی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بویراحمد هستند. در خصوص این‌که آیا عوامل شناسایی شده به صورت مستقیم در توسعه شاخص‌های کارآفرینی تأثیرگذار هستند یا نه؟ نتایج پژوهش نشان داد مدل تجربی ترسیم شده معادلات ساختاری از برازش قابل قبولی برخوردار بوده و عوامل شناسایی شده توانسته‌اند ۰/۶۷ درصد از واریانس شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویراحمد را تبیین نمایند. با توجه به نتایج حاصل شده ارتقای وضعیت شاخص‌های کارآفرینی در گروه عوامل شناسایی شده به‌ویژه تقویت شاخص‌های اقتصادی، آموزشی و زیرساختی-حمایتی می‌باشد. چراکه دو عامل منابع محیطی و ارتباطی به صورت بالقوه در محدوده مطالعاتی وجود دارند و باید متناسب با این دو عامل و ارتباط آن‌ها با دیگر عامل‌ها شناسایی شده اقدام بسترهای توسعه کارآفرینی در محدوده مطالعاتی را فراهم آورد. لذا سهولت شرایط دسترسی و استفاده روستاییان از وام‌های بانکی، در نظر گرفتن مزایا و تخفیف‌های ویژه برای شروع فعالیت‌های گروهی کارآفرینانه، برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی کارآفرینی، احداث انبارها، کارگاه‌ها و صنایع تبدیلی و تکمیلی تولیدات کشاورزی به‌ویژه برای فصل تابستان، برقراری ارتباط آموزشی بین کارآفرینان نمونه و روستاییان، پرهیز مدیران از به‌کار بستن سیاست‌های

حمایتی مقطعی و زودگذر، تضمین خرید محصولات تولیدی و بازاریابی مناسب برای محصولات تولید شده، احداث و یا توسعه بازارهای محلی، توسعه خدمات زیرساختی از قبیل گاز، آب، جاده و ... از مهم‌ترین راهکارهای عملیاتی پژوهش حاضر در راستای توسعه شاخص‌های کارآفرینی در میان روستاییان شهرستان بویر احمد می‌باشد.

References

- Ahmadpour Daraniani, M., Erfanian, A., (2009), "Explaining the Relationship between Economic Development and the Two Categories of" Business Development "and" Entrepreneurship ", *Sharif Scientific and Research Journal*, 49: 92-85.
- Jamshidi, A., Jamini, D., Ghanbari, Y., Tousi, R., Paskarlo, M., (2015), "Investigating Factors Affecting Entrepreneurship Development in Minoodasht County Agricultural Cooperatives", *Geographical Space Survey*, 5 (15): 218-205.
- Gemini, D., (2015), "Entrepreneurship in Rural Settlements", Tehran, Speech Publications.
- Jamini, D., Taghdisi, A., Jamshidi, B., (2014), "Identifying Employment Development Strategies in Rural Areas Using SWOT Model (Case Study: Badr District, Ravansar County)", *Journal of Rural Development Strategies*, 4: 149 -133.
- Jamini, D., Taghdisi, A., Alipour, Kh., Feyzi, Sh., (2015), "Factor Analysis of Preventive and Inhibitory Variables of Entrepreneurship Development among Rural Women of Ravansar", *Social Psychological Studies of Women*, 13 (1): 88-63.
- Rokneddin Eftekhari, A., Sajasi Ghidari, H., (2010), "Rural Development with Emphasis on Entrepreneurship", Post Office, Tehran.
- Zare Ahmadabadi, H., Arabshahi, Sh., (2011), "The Role of Entrepreneurship Education in Rural Women (Case Study: Rural Women of Yazd)", *Journal of Shia Women*, 8 (26): 71-49.
- Saeediyakia, M., (2006), "Principles and Foundations of Entrepreneurship", Fourth Edition, Tehran, Kia Publications.
- Seidaii, A., Sadeghi, H., (2014), "Entrepreneurship and Rural Development Planning", Isfahan, index index publications.
- Arabion, A., Abdollahzadeh, Gh. Sharifzadeh, A., Mohseni, A., (2010), "Identifying and Prioritizing the Determinants of Business Entrepreneurship Determinants", *Entrepreneurship Development*, 8: 106 -71.
- Ghasemi, et al (2010), "Structural Equation Modeling Using Amos Graphics", Tehran, Sociologists Publishing.
- Askun, B., Yıldırım, N., (2011), "Insights on Entrepreneurship Education in Public Universities in Turkey: Creating Entrepreneurs or Not?", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 32: 663-676.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., Higgins, C. C., (2001), "Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research", *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19 (1): 43-50.
- Chakraborty, D., (2014), "Socio-Economic Determinants of Growth of Rural Entrepreneurship in Sonitpur Distric of Assam- an Emprical Study", *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 2 (1): 26-34.
- Elena, H., Sorina, M., Rus, D., (2015), "A Predictive of innovation in rural Entrepreneurship", *Procedia Technology*, 19: 471-478.
- Folmer, H., Dutta, S., Oud, H., (2010), "Determinants of Rural Industrial Entrepreneurship of Farmers in West Bengal: A Structural Equations Approach", *International Regional Science Review*, 33 (4): 367-396.
- Harpa, E., (2017), "Macroeconomic Analysis of the Competitive Factors Which Influence Innovation in Rural Entrepreneurship", *Procedia Engineering*, 181: 965-968.
- Herman, E., Georgescu, M. A., (2012), "Employment strategy for poverty reduction. A Romanian perspective", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58: 406-415.

- Iosua, E. E., Gray A. R., McGee R., Erik L. C., Keane, R., HealSc, M., Hancox, R. J., (2014), "Employment Among Schoolchildren and Its Associations with Adult Substance Use, Psychological Well-being, and Academic Achievement", *Journal of Adolescent Health*, 3: 1-7.
- Kasim, R. S. R., Zulkharnain, A., Hashim, Z., Ibrahim, W. N.W., Yusof, S. E., (2013), "Regenerating Youth Development through Entrepreneurship", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129: 322-327.
- Kucera, D., Roncolato, L., Von Uexkull, E., (2012), "Trade Contraction and Employment in India and South Africa during the Global Crisis", *World Development*, 40: 1122-1134.
- Lai, J.U., Lin, C.T., (2008), "*What factors drive corporate customer satisfaction with e-banking services*", PACIS 2008 Proceedings.
- Littunen, H., (2000), "*Entrepreneurship and the Characteristics of Entrepreneurial Personality*", Greenwood press, United State.
- Mccline, R. L., (2004), "Opportunity recognition: An exploratory investigation of a component of the entrepreneurial process in the context of the health care industry: Theory and practice", *Tertiary Education Management*, 25: 81-94.
- Mohapatra, S., Rozelle, S., Goodhue, R., (2007), "The Rise of Self-employment in Rural China: Development or Distress?", *World Development*, 35(1): 163-181.
- Movahedi, R., Yaghoubi -Farani, A., (2012), "Analysis of the barriers and limitations for the development of rural women's entrepreneurship", *Int. J. of Entrepreneurship and Small Business*, 15 (4): 469- 487.
- Nagler, P., Naude, W., (2017), "Non-farm entrepreneurship in rural sub-Saharan Africa: New empirical evidence", *Food Policy*, 67: 175-191.
- Nawaz, F., (2009), "*Critical Factors of Women Entrepreneurship Development in Rural Bangladesh*", U.S.A: Bangladesh Development Research Center, 1-16.
- Oyku Iyigun, N., (2015), "What could Entrepreneurship do for Sustainable Development? A Corporate Social Responsibility-Based Approach", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195: 1226-1231.
- Roomi, M. A., Parrott, G., (2008), "Barriers to development and progression of women entrepreneurs in Pakistan", *The Journal of Entrepreneurship*, 17: 59-72.
- Rotheroe, N., Richards, A., (2007), "Social Return on Investment and social enterprise: Transparent accountability for sustainable development", *Social Enterprise Journal*, 3: 31-48.
- Sathiabama, K., (2010), "*Rural Women Empowerment and Entrepreneurship Development*", From:<http://ideas.repec.org/p/ess/wpaper/id2475.html>.
- Stel, A., Caree, M., Thurik, R., (2004), "*The effect of entrepreneurship on national economic growth: An analysis using the GEM database*", The First GEM Research Conference, Entrepreneurship, Government Policies, and Economic Growth, Germany, 1-19.
- Stevanovic, M., (2016), "The Role of Financial Perspective of Entrepreneurship and Rural Development for the Purpose of Strengthening Serbian Economy", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 221: 254- 261.
- Thurik, T., Wennekers, S., (2004), "Entrepreneurship, Small Business and Economic Growth", *Small Business and Enterprise Development*, 11: 140-149.